

Гене́за законодавства про кримінальну відповідальність за незаконну порубку лісу

М.Л. Романюк

заступник начальника
ННІПКМ НАВС
з матеріально-технічного
забезпечення

Окреслено окремі аспекти охорони за царських часів лісових ресурсів країни від злочинних посягань. Розглянуто особливості кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу у вітчизняному законодавстві ХХ століття.

Очерчены отдельные аспекты охраны в царские времена лесных ресурсов государства от преступных посягательств. Рассмотрены особенности уголовной ответственности за незаконную порубку леса в отечественном законодательстве ХХ века.

Were outlined some aspects of protection in tsarist times of forest resources of the state from criminal attacks. Were the features of criminal responsibility for the illegal felling of timber in the domestic legislation of the twentieth century.

Ключові слова: злочин, лісові ресурси, ліс, незаконна порубка лісу, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми

На сьогодні дедалі актуальнішим стає питання охорони навколишнього природного середовища від протиправних діянь, учинюваних охочими до легкого прибутку. Це завдає шкоди не лише природному середовищу, а й створює загрозу життю людини та економічній безпеці держави. Наприклад, вирубка лісів у Карпатах стала причиною зсувів, які заподіяли екологічну й економічну шкоду, що підриває економіку не тільки регіону, а й усієї держави. У Криму ж ліс – це головний організм, який відновлює і збагачує атмосферу, захищає узбережжя від безлічі пагубних факторів, зберігає цілющий кримський клімат [1]. Тому проблема охорони лісу від суспільно небезпечних діянь не втрачає своєї актуальності. Водночас питання кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісових насаджень неможливо досліджувати відірвано від історії становлення та розвитку теорії кримінального права та законодавства, яке регламентувало кримінальну відповідальність за вказане діяння, оскільки аналіз накопиченого історичного досвіду із зазначеної проблематики дає змогу впровадити все найкраще, що було в минулому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемним питанням кримінально-правової охорони природного середовища приділяли увагу провідні вітчизняні правники, зокрема, С.Б. Гавриш, В.М. Загородня, В.К. Матвійчук, П.В. Мельник, Л.В. Мендик, В.Л. Мунтян, В.О. Навроцький, Б.Г. Розовський, О.В. Скворцова. Ю.С. Шемшученко та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Поряд із цим окремі питання генези кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу потребують додаткового вивчення.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження історичної ретроспективи кримінально-правової заборони протиправної порубки лісу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Аналіз розвитку кримінального законодавства дає змогу констатувати той факт, що ліс як предмет кримінально-правової охорони був відомий уже першим дже-

релам руського права. У пам'ятках кримінального законодавства давнього світу природоохоронна функція держави найбільш потужно виявлялася щодо лісових ресурсів. Так, починаючи з XV ст. почали з'являтися заповідні та замовні ліси. Заповідними визнавалися ділянки, на яких повністю або частково заборонялося природокористування – видобуток дикої фауни та вирублення лісу. До замовних відносилися ліси, які мали особливе значення за своїми властивостями та статусом. Замовлення охоплювало цілу групу дерев – «знаменные деревья, бортные деревья и деревья, предназначенные для охоты» [2].

На початку XVI ст. на півдні Дніпра з'явилися так звані засічні ліси. У них утворювалась система засік – штучних завалів лісу, які захищали межі країни. У цих лісах встановлювали особливий порядок вирубування, а їх довжина становила 303 версти. Особливо суворе покарання було передбачено в указі 1678 р. за протиправне вирубування, інше пошкодження засічних лісів, зокрема в ньому було зазначено: «А кто проложит в засеку дорогу, или стежку, или ссечет дерево с гранью или без грани ... и за дорогу, и за дерево с гранью по 10 рублей ... да тем же помещиковым и вотчинниковым людям и крестьянам за те засечные порухи чинить жестокое наказание, бить кнутом в городах в торговые дни при многих людях. За повторную порубку деревьев виновные подвергались смертной казни» [3].

З процитованого тексту можна побачити, що основним об'єктом злочинних діянь, пов'язаних із порушенням прав лісокористування, були відносини власності, додатковим об'єктом були політичні, господарські, управлінські та інші відносини. Додатковий об'єкт, як правило, залежав від функцій, які мали виконувати вирубувані дерева.

Досить характерним підтвердженням зазначеного висновку є законодавство часів Петра I, коли вперше на державному рівні, було здійснено перепис лісів і проведено їх класифікацію. Залежно від довжини, ширини та якості вони були поділені на

три категорії: «плоховатые», «редковатые» та «на судебное дело не годящиеся» [4].

Залежно від того, ліс якої категорії незаконно вирубувався, покарання могло варіюватися від значних грошових штрафів до довічної каторжної роботи та навіть смертної кари. Слід зазначити, що за часів Петра I всі ліси могли перебувати лише в обмеженому користуванні. Найбільш коштовні – берегові – ліси волею царя обертались на «замовлення». За порубку або знешкодження «замовлення» застосовувалися суворі покарання, у тому числі смертна кара.

Цікавим виявляється передбачення в Інструкції про зберігання заповідних лісів 1722 р. норми, що регламентувала відповідальність лісових надзирателів за недонесення про факти незаконної порубки, які стали їм відомі. Зокрема, у ній передбачалось положення, відповідно до якого «ежели где учинена будет лесам какая гибель, а надзиратели о том не донесут, то они наказаны будут яко бы те, которые то чинили» [5].

У зазначеній Інструкції вперше було диференційовано відповідальність за незаконну порубку як із урахуванням цінності лісу (заповідні ліси), так і коштовності породи дерева, а також кількості вирублених дерев. Зокрема, у ній зазначалося, що «буде же кто заповедные леса рубить без указа, также кто рубить прикажет без позволения Адмиралтейств-коллегии, на таких людях брать штрафа за дуб по 15 рублей за дерево, а за прочие леса – по 10 рублей за дерево, а за многу заповедных лесов посечку учинять наказание, вырезав ноздри, присылать на каторгу». Як дає змогу стверджувати аналіз зазначених норм, чітко простежується вказівка на незаконний характер порубки. Документом, що підтверджує законний характер рубки лісу, міг бути або указ, або дозвіл Адміралтейств-колегії. Досить цікавим рішенням законодавця є прирівнювання віддання наказу про вирубку лісу без дозволу Адміралтейств-колегії до його незаконної порубки.

Отже, характерною рисою законодав-

ства, спрямованого на охорону лісів за часів Петра I, є підвищена увага до проблеми кримінально-правової охорони лісів. Здійснена на законодавчому рівні класифікація лісів, залежно від їх важливості та цінності, дала змогу здійснити диференціацію кримінальної відповідальності за їх незаконну порубку. Уперше при побудові кримінально-правових норм законодавець у них чітко визначив і розкрив ознаки протиправності посягань. У самих нормах міститься чітка вказівка на якісні та кількісні характеристики предмета посягань. Першим позитивним досвідом конструювання норм, так би мовити подвійної превенції, є встановлення кримінальної відповідальності за недонесення про факти незаконних порубок і віддання незаконних наказів про вирубку дерев.

Різкі зміни в законодавстві, спрямованому на охорону лісів, відбулися після прийняття 22 вересня 1782 р. Указу «Про розповсюдження права власності власників на ліси у дачах, які їх вирощують», яким було відмінено петровські укази про охорону заповідних лісів у приватних володіннях. У зазначеному документі дозволялось будь-кому вільно всередині держави та при портах торгувати «заповідным», «мачтовым» та іншим лісом. У свою чергу, ринковий попит на коштовні породи дерев стимулював законну вирубку дубу та інших цінних порід на продаж у панських маєтках та сомовільну – у державних лісах. Зазначена лібералізація законодавства призвела до суттєвих негативних наслідків. За даними дослідників уже за кілька років після прийняття зазначеного указу більшість корабельних гаїв на території Європейської частини Росії були майже знищені [6].

Подальший аналіз законодавства, навіть до 1842 р., яке містило кримінально-правові норми, спрямовані на охорону лісів від незаконної порубки, не виявив якихось позитивних моментів досліджуваного питання. Цікаві положення кримінально-правового характеру, спрямовані на охорону лісів, були закріплені в Лісовому Статуті, прийнятому в 1842 році.

Зокрема, у ньому знову було реалізовано досвід встановлення норми подвійної превенції. У ст. 161 зазначеного уставу було встановлено такі положення: «за продажу леса лесной стражей посторонним людям под каким бы то ни было предлогом, за допуск к самовольному хлебопашеству и сенокошению, а тем более к расчисткам, виновных наказывать как за взяточничество. Также наказывать лесных стражей, расширивших отведенные им земельные участки» [7]. У зазначеному випадку законодавець за допомогою встановлення аналогії розширив коло кримінально караних посягань, що сприяли в тому числі й незаконному вирубуванню лісу.

Самостійним етапом розвитку законодавства, яке регламентувало відповідальність за незаконну порубку лісів, слід назвати прийняті Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року. Діяння, за які була передбачена кримінальна відповідальність за незаконну порубку лісу, були включені в главу IX розділу VII «О нарушениях уставов о казенных лесах». Аналіз зазначеного уложення дав змогу виділити декілька позитивних моментів. Так, уперше охороні відносин, що забезпечували раціональне використання лісових ресурсів, була присвячена окрема глава. Це дає можливість говорити про появу самостійного видового об'єкта – суспільних відносин, що забезпечують охорону та раціональне використання казенних лісів.

В уложенні було розмежовано відповідальність за викрадення лісу та його самовільну порубку. Статті. 941 та 942 уложення регламентували відповідальність за викрадення лісу, а ст. 942 – за самовільну порубку в казенних лісах. Відмежування понять «викрадення лісу» від «його незаконної порубки» здійснювалося за ознакою вивезення або невивезення вирубаних дерев [8].

Позитивно сприймається встановлення в уложенні відповідальності за опір лісовій стражі. Так, ст. 944 документа встановлювала покарання самовільним порубщицям, які за першою вимогою лісової стра-

жі не припинили свої дії, а також які при затриманні чинили опір (без насильства). Частина друга зазначеної статті в якості кваліфікованого виду називала опір, що супроводжувався насильством, спрямованим проти лісової стражі. Зазначені норми слід віднести до тих, що завдають превентивного впливу.

До кримінально-правових заборон з подвійною превенцією слід віднести також ст. 946 уложення, що встановлювала відповідальність за приховування завідомо викраденого іншими лісу та виготовлення з нього будь-якої продукції.

Норми, що передбачали відповідальність за незаконну порубку лісів і містились в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р., відрізнялися зайвою казуїстичністю. Проте їх аналіз дозволяє змогу констатувати диференціацію законодавцем відповідальності залежно від ознак об'єктивної сторони. Так, у ст. 950 криміналізуючою ознакою було місце вчинення незаконної порубки. Зокрема, встановлювалась відповідальність за порубку казенного лісу по квітку, але не у відведеному місці. У ст. 951 такою ознакою був час вчинюваних порубок. Відповідно до неї, «кто, получив билет на порубку казенного леса, произведет оную после установленного для той губернии срока, подвергается денежному взысканию вдвое против цены вырубленного леса».

В уложенні було встановлено кримінальну відповідальність за пастьбу скота без належного дозволу, а також незалежно від наявності дозволу, якщо пастьба здійснювалась у лісових «рассадах» та місцях, засіяних або засаджених лісом (ст.ст. 954, 956). Характерно, що покаранню підлягав як сам пастух, так і господарі скота, якщо випас здійснювався в казенному лісі з його відома (ст. 956).

У ст.ст. 968 та 969 уложення передбачалась відповідальність за перевезення лісу без відповідних документів або без обов'язкового клеймування. Суттєве попереджувальне значення мали норми, що містилися в розділі четвертому «О наказаниях и взысканиях за преступления и

проступки лесных чинов и служителей» вищезазначеної глави уложення. Так, ст. 989 регламентувала відповідальність лісних чиновників, які без дозволу керівництва, самовільно дозволяли вирубати казенний ліс або вирубати більше ніж це було встановлено за законом. Також лісові чиновники каралися за надання без дозволу керівництва квітка на вирубування лісу після узаконеного строку (ст. 990) або не у визначеному місці (ст. 991).

Суттєве попереджувальне значення для незаконної порубки лісу мав злочин, відповідальність за який була регламентована у ст. 993. Відповідно до зазначеної норми покаранню підлягали лісові чиновники, які, отримавши повідомлення про здійснене самовільне вирубування, без особливої, «достойной уважения» причини залишили його без розгляду протягом понад три доби. Вважаємо, що наявність зазначеної норми дозволила вчасно реагувати на факти незаконних порубок та оперативно здійснювати необхідні розшукові заходи. Поряд з відповідальністю лісових чиновників за практично схожі діяння в уложенні було встановлено відповідальність лісових службовців. Відмінність одних від інших вбачається у тому, що лісові службовці не були наділені організаційно-розпорядчими функціями.

Отже, питанням кримінально-правової охорони лісів в Уложенні про покарання кримінальні та виправні приділялась суттєва увага. Позитивним моментом вбачається наявність диференціації кримінальної відповідальності залежно від об'єктивних і суб'єктивних ознак, які підвищують або знижують суспільну небезпеку незаконних порубок лісних насаджень. Особливо слід відмітити наявність в уложенні великої кількості кримінально-правових заборон з подвійною превенцією. Такими виступали злочини, що створюють умови для вчинення незаконних рубок лісів. Зазначені злочини, які мають самостійний характер, досить часто об'єднувались у єдине ціле. Власне являючись суспільно небезпечними діяннями, вони інколи були нерозривно пов'язані та

дуже часто призводили до вчинення незаконних порубок лісових насаджень. У сучасній кримінально-правовій науці та кримінології такого роду кримінально-правові заборони, що виконують попереджувальну функцію шляхом погрози санкцією за суспільно небезпечні діяння, які можуть з великою часткою вірогідності призвести до вчинення злочинів, ще більш значимих за характером і ступенем небезпеки, тяжкості спричинених наслідків, прийнято називати кримінально-правовими заборонами з подвійною превенцією [9].

За часів радянського кримінального законодавства норма, що регламентує відповідальність за незаконну порубку лісів, зустрічається вже в одному з перших декретів – Декреті «Про землю». Відповідно до його норм усі землі, надра, нафта, вугілля, сіль тощо, а також ліси та води загальнодержавного значення, переходили у виключне користування державою. Безпосередньо кримінально-правовий харак-

тер мали положення, відповідно до яких: «Будь-яка порча конфіскованого майна, яке належить усьому народові, оголошується тяжким злочином, яке карається революційним судом. Уїзні ради крестьянських депутатів вживають усіх необхідних заходів задля суворішої революційної охорони усього переходячого до народу господарства тощо». Оскільки приватні ліси відповідно до зазначеного декрету були конфіскованим майном, то щодо процитованої норми можна говорити як про першу норму радянського кримінального законодавства, спрямовану на охорону лісів.

Висновки

Отже, викладена генеза кримінальної заборони незаконної порубки лісу свідчить про актуальність зазначеного питання ще за давніх часів. Тому нині при вдосконаленні заходів кримінально-правової охорони лісового потенціалу нації слід урахувати позитивний досвід наших предків.

Список використаних джерел

1. Сковорцова О.В. Кримінально-правова характеристика незаконної порубки лісу за кримінальним законодавством України (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / О.В. Сковорцова ; Таврійський національний ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2007. – 18 с.
2. Ключевский В.О. Курс русской истории. Т. 2. / В.О. Ключевский. – М. : Мысль, 1989. – 352 с.
3. Булгаков М.Б. Природоохранные акты : от «Русской правды» до петровских времен / М.Б. Булгаков, А.А. Ябулганов // Государство и право. – М. : Наука. – 1996. – № 8. – С. 136-146.
4. Лагунов П.М. Лес и проект (из истории российского лесостроительства) / П.М. Лагунов // Лесное хозяйство. – 1998. – № 2. – С. 14-17.
5. Инструкция о хранении заповедных лесов. П. 4, 6. Российская империя. Полное собрание законов Российской Империи с 1649 года. Т.6 – С.-Пб. : Типография II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1830. – С. 654-656.
6. Гаранин В.Н. Охрана природы : прошлое и настоящее / В.Н. Гаранин. – Казань : Татар. кн. изд-во, 1975. – 76 с.
7. Свод законов Российской империи. Уставы лесной, о казённых оброчных статьях, о хозяйственном управлении казённых населённых имений. Т. 8. Ч. 4. – С.-Пб. : Типография II отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1842. – 556 с.
8. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г. – С.-Пб. : тип. М. М. Стасюлевича, 1898. – 926 с.
9. Сорочинский М.Г. Попередження злочинності засобами кримінального права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / М.Г. Сорочинський ; Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Є.О. Дідоренка. – Одеса, 2004. – 18 с.